

HISTORIER FRA RISSKOV

**Psykiatrisk
Hospital
-fortid og fremtid**

Udsendt af Grundejerforeningen Vejlbj Fed foråret 2014

Historiker Johan Bender, Risskov, fortæller:

Indledning

Hospitalet har ligget her i over 150 år. På den ene side lidt upåagtet – som en stat i staten. Ja, mange risskovsere kender måske ikke ligefrem noget videre til stedet – parken, hospitalskirkegården, bygningerne, det psykiatriske museum, og hvad der ellers gemmer sig deroppe på bakken bag murene og de store træer.

På den anden side er Psykiatrisk Hospitals iøjefaldende bygninger i de smukke næromgivelser et markant monument og har bogstaveligt talt en herlighedsværdi i Risskov. Det Risskov, som skylder hospitalet sin oprindelse og eksistens. Før Psykiatrisk Hospital åbnede sine døre, eksisterede Ris-

skov nemlig ikke som navn, og stedet herude nord for Aarhus var kun et goldt, sumpet og ubeboet marskområde, kaldet Fedet – et slags upågtet ingenmandsland, hvor vejlbybønderne drev deres kreaturer ned om sommeren. Landevejen gik også i en stor bue udenom, selv om man derved skulle op over den stejle bakke mod Vejlby for at komme fra Aarhus videre nordpå – og ligeså opad den modsatte vej tilbage nordfra til byen.

Hvilken rolle spillede Psykiatrisk Hospital i sig selv og for udviklingen af Risskov? Den historie vil vi meget gerne fortælle.

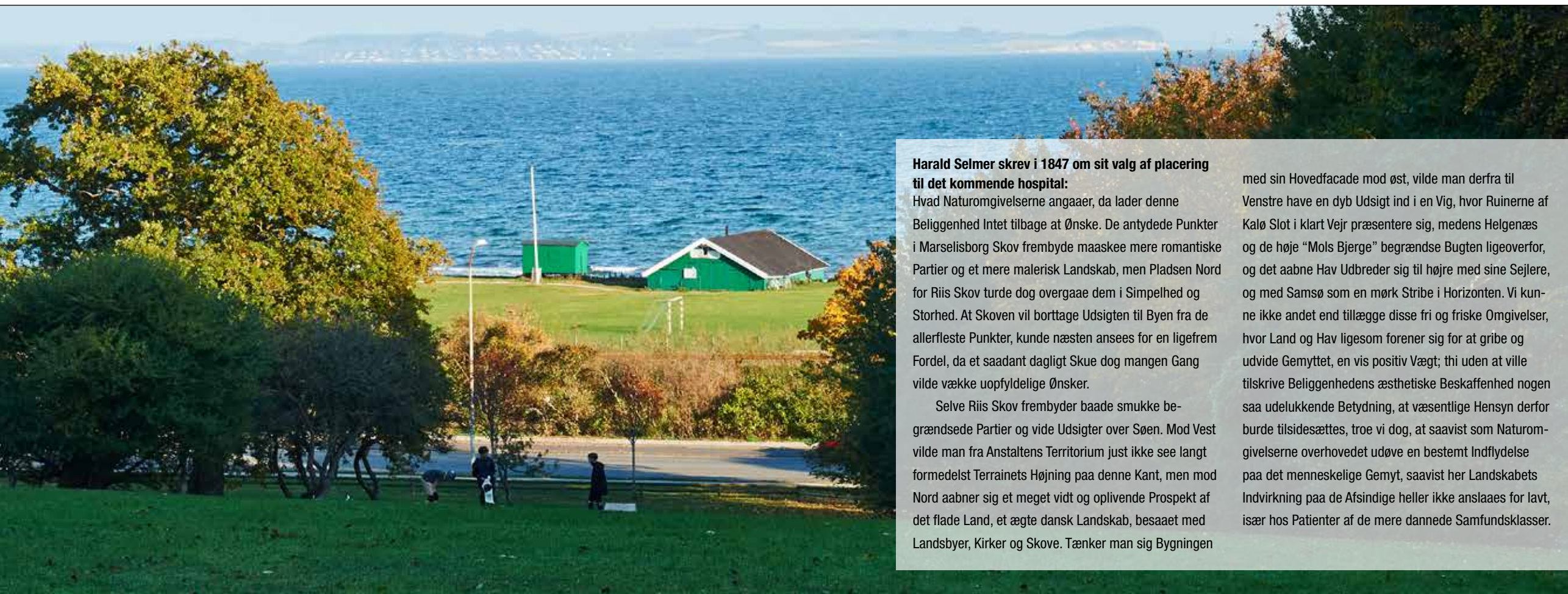
Det var ikke, fordi vi betragtede stedet og naboerne på deres kendetegnende adresse som specielt syge eller sære, men kammeraterne inde i Aarhus kunne finde på at drille med, at man jo også "kom fra Risskov af" med en plat hentydning

til stedets særlige omdømme. Vi naboer kunne uden for hospitalet møde patienter på spadsere-ture iklædt særlige uniformer. Af og til kunne man høre råb, skrig og hyl derindefra – lyde, der med moderne behandlingsmetoder nu er forstummet. Stedet og naboskabet var altså lidt specielt, men ikke mere besynderligt, end at det som en selvfølge hørte med i vores bybillede, godt nok som en verden for sig.

Jeg mener også at huske den store granitsten, der stod på hjørnet af Grenåvej og Asylvej med sin indskrift "Til Sindssygehospitalet". Hospitalet har gennem sin lange levetid haft forskellige navne, og da man i 1970'erne ville skifte den gamle betegnelse ud med det nutidige "Psykiatrisk Hospital", vendte man den smukke sten om for at genbruge bagsiden. Men det viste sig så, at den allerede før

havde været genbrugt. På bagsiden stod der nemlig: "Til Daarekisten". Kært barn har mange navne! Jeg har siden forhørt mig om dens eksistens, men forgæves søgt at genfinde den.

På min vej langs stranden til min tidligere arbejdsplads på Katedralskolen i midtbyen kom jeg forbi "Gallo Idræt"s grønne hus ved vandet, hvorfra man blandt andet kunne ro i kajak. Da jeg første gang prøvede dette, blev jeg ledsaget af en øvet roerske. Jeg spurgte, hvilken tilknytning hun havde til Gallo Idræt, og hun svarede smilende: Jeg er sindssyg! Hun virkede overhovedet ikke syg, men helt normal på mig, og jeg begyndte at komme i klubben, kom også ind i bestyrelsen som suppleant i den periode, da Gyda Nielsen var formand, og vi holdt vore bestyrelsesmøder i klubhuset ved vandet eller oppe på hospitalet.

Harald Selmer skrev i 1847 om sit valg af placering til det kommende hospital:

Hvad Naturomgivelserne angaaer, da lader denne Beliggenhed Intet tilbage at Ønske. De antydede Punkter i Marselisborg Skov frembyde maaskee mere romantiske Partier og et mere malerisk Landskab, men Pladsen Nord for Riis Skov turde dog overgaae dem i Simpelhed og Storhed. At Skoven vil borttage Udsigten til Byen fra de allerfleste Punkter, kunde næsten ansees for en ligefrem Fordel, da et saadant dagligt Skue dog mangen Gang vilde vække uopfyldelige Ønsker.

Selve Riis Skov frembyder baade smukke begrændsede Partier og vide Udsigter over Søen. Mod Vest vilde man fra Anstaltens Territorium just ikke see langt formedelst Terrainets Højning paa denne Kant, men mod Nord aabner sig et meget vidt og oplivende Prospekt af det flade Land, et ægte dansk Landskab, besaaet med Landsbyer, Kirker og Skove. Tænker man sig Bygningen

med sin Hovedfacade mod øst, vilde man derfra til Venstre have en dyb Udsigt ind i en Vig, hvor Ruinerne af Kalø Slot i klart Vejr præsentere sig, medens Helgenæs og de høje "Mols Bjerge" begrændse Bugten ligeoverfor, og det aabne Hav Udbreder sig til højre med sine Sejlere, og med Samsø som en mørk Stribe i Horizonen. Vi kunne ikke andet end tillægge disse fri og friske Omgivelser, hvor Land og Hav ligesom forener sig for at gribe og udvide Gemyttet, en vis positiv Vægt; thi uden at ville tilskrive Beliggenhedens æstetiske Beskaffenhed nogen saa udelukkende Betydning, at væsentlige Hensyn derfor burde tilsidesættes, troe vi dog, at saavist som Naturomgivelserne overhovedet udøve en bestemt Indflydelse paa det menneskelige Gemyt, saavist her Landskabets Indvirkning paa de Afsindige heller ikke anslaaes for lavt, især hos Patienter af de mere dannede Samfundsklasser.

Et kig fra alléen til det gamle hospitals hovedbygning i midten, samt arkitekten Bindsbølls karakteristiske smukke gavle

Hermed historien om hospitalet og dets tilknytning til Risskov sat i historisk sammenhæng:

Jydske Asyl, Riis Skov og Risskov

Forstaden Risskov kan som sagt takke Psykiatrisk Hospital for sin oprindelse. Hospitalet blev indviet som Jydske Asyl i 1852, og her omkring voksede et bysamfund frem. Det lå i Vejlbys sogn, og først 25 år senere fik det sit eget navn: Risskov. Det skete, da den nyanlagte jernbane fra Aarhus til Grenå måtte have en holdeplads neden for hospitalet i 1878. Stationen fik da navnet Risskov, som dermed også blev betegnelse for hele den forstad, som

først hospitalet og siden jernbanestationen blev løftestang for. Fra gammel tid talte man ganske vist om Riis Skov, men dette navn var i to ord og med to i'er. Riis Skov var ikke et bynavn, men er stadig den korrekte benævnelse på selve skoven nord for Aarhus, og Ris betyder simpelthen krat.

Oprindeligt tilhørte Riis Skov landsbyen Vejlbys, men Dronning Margrethe den Første forærede den til Aarhus købstad. Overdragelsen blev ifølge myten markeret ved, at dronningen red omkring skoven, og hvor hendes hest satte sine hove, blev der sat marksten. Til minde om dette skelsættende ridt blev Margrethestenen sat op i Riis Skov på skrænten nær Sjette Frederiks Kro i 1912 – 500-året for

Margrethes død. Og efter hende blev vejen langs skovens vestgrænse opkaldt.

Hvorfor oprettelse af en Daareanstalt i Risskov

Der har til alle tider været sindslidende mennesker, som tidligere blev benævnt "de gale", "dårerne" eller "sindssyge". I gamle dage var det familien, kirken eller kommunen, der tog sig af omsorgen for dem, og den var ret tilfældig og uens fra sted til sted. Problemerne for de syge blev ikke mindre med det moderne industrisamfunds fremvækst med stress og arbejdsløshed, og i Danmark har de

slesvigske krige yderligere sat sine spor som invaliditet og krigstraumer. Der blev behov for, at staten trådte til. En lov om "Oprettelse af en Daareanstalt i Nørrejylland" blev derfor vedtaget i 1847.

En drivende kraft hertil var en læge ved navn Harald Selmer (1814-1879), som netop året før havde udgivet afhandlingen "Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning". Heri argumenterede han for, at den kommunale dårebehandling havde lidt nederlag, hvorfor staten burde påtage sig ansvaret for de sindslidende. Han kom til at lede opførelsen af

en sådan helbredelsesanstalt med impulser fra studierejser i udlandet. Han var blevet opmærksom på, hvor stor en rolle beliggenheden ville spille for en vellykket behandling, som han troede på. Selmer så sig derfor godt om i Jylland, og med sin psykiatriske viden pegede han på egnen omkring Aarhus som ideel. Han gav i øvrigt et smukt signalement af den med følgende begrundelse:

"Aarhus er altsaa det Punkt i Jylland, som har den frieste Kommunikation baade indad og udad, og som med Hensyn til en mulig Frekvens fra Sverrig og Norge vilde ligge nok saa bekvemt som nogen anden jydsk Købstad. Dertil kommer Søbadene i Kattegattet, der i sanitær Henseende naturligvis langt maa være at foretrække for de fleste andre Byers Fjordbade. Egnen omkring Aarhus er fremdeles rig paa Naturskjønheder, som Kunsten har vidst at forhøje. Skovene, Bakkerne, det aabne Hav og de fjerne Kyster frembyde meget afvejlende og ofte henrivende Udsigter, medens Byen med sin mægtige Domkirke, det livlige Røre i Havnen og de smagfulde Anlæg i dens umiddelbare Nærhed danner et mere fremtrædende og oplivende Middelpunkt i Landskabet end de fleste andre Købstæder. Og endelig troe vi, at Aarhus inden sine Porte forener langt flere Hjælpemidler for Daarebehandlingen, end nogen anden jydsk By. Dens ikke ubetydelige Folkemængde, Handelens raskere Opsving, de forskellige Dannelsesanstalter og den talrigere Embedsklasse giver den en afgjort Forrang med Hensyn til det friere Liv og den større Intelligens, som knytter sig til dette Sted."

Selmers indlevelse er helt moderne i sit syn på sjælesygdom og helbredelse. I dag over 150 år efter kaster hans udtalelse et tidløst skær over vor egn og virker genkendelig.

Kunstneren Overtaci er omdrejningspunktet i Museum Overtaci - i såvel udstillingerne som i kunstsamlingen. Her ses blandt andet eksempler på Overtacis rygefantomer.

Patientgangen og opholdsstue på afd. 25

Arkitekt Bindesbølls bygninger

Kommissionen for Jydske Asyl blev nu nedsat. Den anmodede i første omgang arkitekt F.F. Friis om at projektere hospitalet. Han lavede de første udkast, men opgaven blev siden overdraget til arkitekt Michael Gottlieb Bindesbøll (1800-1856), der netop var udnævnt til kongelig bygningsinspektør for Nørrejylland og nylig havde opført det berømmede Thorvaldsens Museum i København. Friis' forslag var i preussisk bygningsstil med en frygtindgydende fængselslignende lang facade. Det forkastede Bindesbøll fuldstændig og udarbejdede sin egen facade på et helt nyt grundlag.

Han var som arkitekt opmærksom på, at bygningens form skulle tilpasses dens funktion samt behovet hos brugerne, patienter og personale. Bygmester Bindesbøll tog derfor nær kontakt til overlæge Harald Selmer, bygherren, der mere end

nogen anden kendte til de moderne psykiatriske behandlingsmåder og havde den uindskrænkede magt over Jydske Asyls fremtidige indretning. Det kom til at afspejle sig i arkitekturen.

Når man nærmer sig den harmoniske hovedbygning, synes sidefløjene at åbne sine arme for den ankomende på gårdspladsen, der er nydeligt udlagt med græsplæner og beplantet med træer. Den opleves overskuelig og intim på grund af midterbygningerne. Stilen ligger op ad Christian IVs renæssance med svungne gavle, varme gullige mursten med vandrette omløbende rødlige bånd, hvilket gør bygningen imødekommende og jordnær. Ovenover dækker det røde tegltag smukt skærmende hele

komplekset. Bindesbølls anlæg fik således præg af en venlig dansk herregård.

Midtfor på bygningens symmetriakse rejser tårnet sig med det grønne kobbertag; det er nu nærmest kun er et murefremspring. Her havde overlægen sit kontor, hvorfra han kunne holde øje med alt nedenfor på gårdspladsen, og derfra kunne han uden videre gå på inspektion omkring på afdelingerne. Han havde sin lejlighed ved siden af i hovedbygningen. Tårnet blev symbol på overlægens person: centralt beliggende, åbent og synlig for alle. Her samledes alle trådene. På toppen af tårnet ses stadig en vindfløj med Frederik VII's monogram, nærmest oppe mod Gud, nedenunder var overlægen. Således var rangfølgen dengang. Byggeriet afspejler harmoni, symmetri og hierarki (rangfølge).

Mens Bindesbøll arbejdede på Jydske Asyl boede han og hans familie i et beskedent hus i

Mejlgade nr. 45 med tegnestue i stueetagen. Der findes i dag en mindeplade over den berømte arkitekt på dette hus i Mejlgade. Bindesbøll og Selmer skabte et stærkt samarbejde, som formidlede en ny europæisk bølge af "æstetik for sindssyge" i Danmark. Bygherren havde det professionelle idégrundlag, og bygmesteren omsatte idéerne til konkrete bygninger. Det resulterede i en standard for hospitalsbyggeri, og Jydske Asyl blev model for de senere helbredelsesanstalter i Middelfart, i Oringe ved Vordingborg samt på Sct Hans Hospital ved Roskilde.

Bygningernes indre

Bygningskompleksets strenge symmetriakse skulle skabe ro og overskuelighed, samtidig med at den skarpt adskilte kvindeafdelingen mod syd

og mandsafdelingen mod nord i hovedfløjen. Her havde man de rolige helbredelige patienter, i sidebygningerne de halvuroelige helbredelige og i tværbygningerne de urolige.

Patienterne var oprindeligt fordelt i tre betalingsklasser svarende til det gamle stændersamfunds sociale struktur. Man skønnede det mest hensigtsmæssigt og trygt, at de indlagte levede i overensstemmelse med deres tilvante plads i samfundet. Der var derfor forskel på indkvartering og mad. Indlagte på 1. og 2. klasse kunne således gå i deres eget tøj, mens almuen på 3. klasse fik udleveret noget særligt hospitalstøj.

Betalingen var følgelig forskellig for de tre klasser. 1. og 2. klasse betalte mere end nødvendigt, henholdsvis cirka 2 kroner og 1 krone pr. dag, så at man for de mindrebemidlede på 3. klasse kunne give rabat og komme ned på 50 øre.

Senge og indretning på 1. forplejningsklasse i Museets historiske udstilling.

Dagligstue for 1. forplejningsklasse med fine mahognimøbler, samovar og taffelklaver til musiceren.

HOSPITALET I RISSKOV

Gennem hele hovedbygningen løb i begge etager den lange hospitalsgang ind mod gården. Herfra kunne man komme til opholdsværelser og sovesale ud mod parken mod øst. Møblelementet var gedigent håndværk tegnet på Bindsbølls tegnestue, og mange af disse smukke stole og borde er stadig i brug. Ved blomster og udsmykninger skaber man hyggelige omgivelser på gange og i stuer.

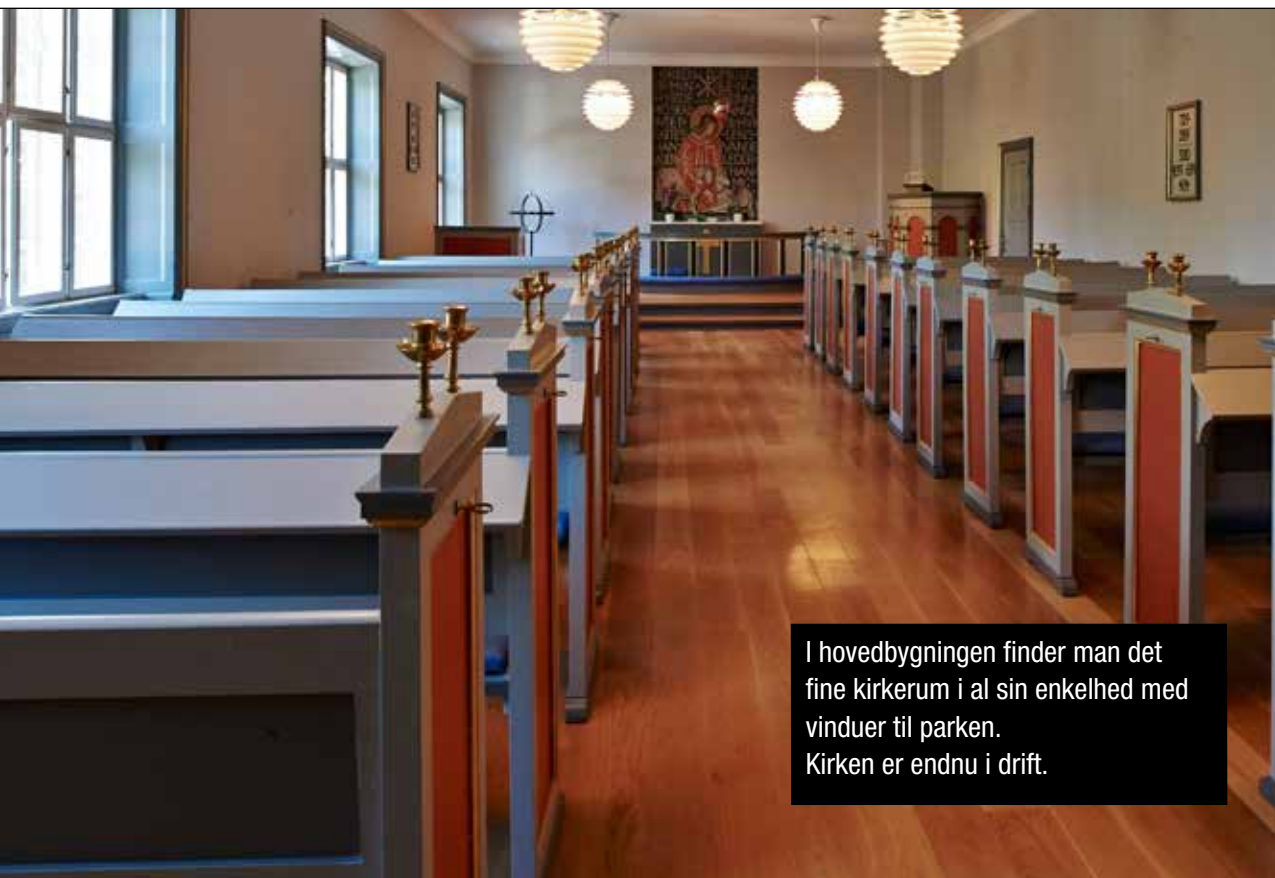
Parken og de nære omgivelser

Jydske Asyl blev anlagt i den del af Vejlbysogn, der blev kaldt Vejlbyskrat. Det minder gadenavnet Krathusvej langs Riis Skov om, og mindelser om skoven ses også i hospitalsparkens store træer. Arkitekt Bindsbøll og overlæge Selmer var ikke alene opmærksom på den rolle arkitekturen, men også naturen spillede som bidrag til helbredelse af patienter. Altså sørgede man for at bevare skovens

selvsåede egetræer, og de har siden med deres ro og monumentale skønhed bidraget deres til psykosomatisk restitution. I hospitalets barndom spillede den medicinske behandling en mindre rolle og omgivelserne en tilsvarende større.

Parken er menneskeskabt i en gudgiven natur, og terrænets bløde kvindelige former indbyder til vandringer med meditatív fordybelse. Fra bakkerne er der ydermere et betagende udsyn over bugten. Hele den idylliske beliggenhed med den grønne park, de gule bygninger og havets blå baggrund kan minde om kunst- og kulturstedet Louisiana i Nordsjælland.

Neden for parken kommer man over Rolighedsvej til stranden ad en sti og en gangbro over Grenåbanen. På stranden ligger fra gammel tid hospitalets badehus, der nu er grønt, og hvor Gallo Idræt i mange år har holdt til. Herfra kunne hospitalstilknyttede bade og ro i kajak eller bruge

I hovedbygningen finder man det fine kirkerum i al sin enkelhed med vinduer til parken. Kirken er endnu i drift.

Den gamle festsal i sit smukkeste skrud og efter Bindsbølls forlæg med borter og friser fra forskellige epoker i historien. Festsalen er fredet.

sportspladsen langs stranden, ligesom to tennisbaner oppe i parken indbød til selvforglemmende fysisk aktivitet.

Andre tilknytninger til hospitalet

Hospitalet er som en by i byen med forskellige institutioner, der ikke direkte har med patientsplejen at gøre. Siden 1857 har hospitalet rummet sin egen kirke, der ligger på anden sal over kvindeafdelingen mod sydøst. Hospitalskirken blev først betjent af præsterne i Vejlbj, siden af præster ved Risskov Kirke, og den har nu sin egen hospitalspræst.

Til hospitalskirken hører også en kirkegård, som blev det sidste hvilested for mennesker knyttet til hospitalet. Det er en særpræget, men upåagtet kirkegård, der for 50 år siden blev opgivet som selvstændig kirkegård. Den ligger i parken over mod Risskov Kirke og omfatter i hundredevis af grave, blandt andet den første overlæge, Harald Selmers.

En særlig tilknytning til hospitalet er Gallo Aktiviteterne, der blandt andet omfatter Gallo Skolen, Gallo Idræt, Gallo Gallerier og Gallo Gartneriet. Overlæge Johannes Nielsen har gennem årene været en drivende kraft. Hans erfaring og overbevisning er, at skabende kreativitet i alle henseender er lindrende og helbredende for patienterne som en slags supplerende hjælp til selvhjælp. På Overtaci Museet i sidebygningen på stueetagen mod syd kan man se kunstværker skabt på hospitalet af sindslidende patienter, ikke mindst af den legendariske langtidspatient og originale kunstner Overtaci (1894-1985).

På salen herover findes Psykiatrisk historisk Museum, der kaster lys over forholdene på hospitalet siden dets oprettelse og dermed også belyser dansk psykiatris udvikling. Dets samling omfatter talrige fine genstande – mange lavet af patienter, foruden dokumenter, over 1000 fotografier, billeder,

arkitekttegninger og møbler fra hospitalet. Museerne blev anlagt i begyndelsen af 1900-tallet og er stadig blevet udbygget. I modsætning til mange andre psykiatriske hospitalers museer er der her åbent for offentligheden med et betydeligt antal besøgende årligt.

Museet sørger i øvrigt for oplysning om psykiatri og det liv, der har udfoldet sig inden for hospitalets mure, ved andet end sin udstilling. Det sker ved forskellige arrangementer, foredrag, særudstillinger og samarbejder nationalt og på europæisk plan, ligesom personalet tidligere opførte revyer og skabte anden underholdning for patienterne, hvilket illustreres i museets billedsamling.

I forbindelse med Psykiatrisk Hospitals fraflytning og fremtidige eventuelle indretning til ejerlejligheder og andre formål ville det være særdeles uheldigt, hvis også museet skulle flyttes væk. Sjælsbeslægtet er det nært knyttet til netop denne særlige lokalitet og vil derfor for de kommende beboere og byen i øvrigt kunne virke som et originalt vidnesbyrd på stedet og om stedet samt om Risskavs historie i det hele taget.

Udbygning

Gennem hele sin eksistens har Psykiatrisk Hospital bestandig måttet udvides med nye plejefaciliteter. Den navnkundige arkitekt Hack Kampmann (1865-1920) har som kongelig bygningsinspektør ombygget fattiggården Råmosegård ved Tirstrup til en underafdeling af Jydske Asyl for sindslidende kvinder, indviet i 1903. Den er bygget i samme stil som arkitekt Bindesbølls moderhospital i Risskov for at markere forbindelsen.

Udviklingen fra fattiggård til sindssygehospital er samfundstypisk, idet fattige fik bedre vilkår i slutningen af 1800-tallet, så fattiggårdene blev affolkede. Den social-økonomiske nød blev til gengæld afløst af en psykisk nød i kølvandet på

industrialisering og indflytningen fra landsbysamfundene til storbyerne.

Et par år efter opførte Hack Kampmann på hospitalets grund i Risskov en halv snes mindre personalehuse i samme stil som hovedbygningen. Et af dem er den nuværende børnehaven ved indgangen på Harald Selmers Vej til Psykiatrisk Hospital lige over for Østre Skovvej.

På den ene side har Psykiatrisk Hospital i halvandet hundrede år ligget i Risskov som et holdpunkt af stabilitet, på den anden har dets historie afspejlet de skiftende tider. På det sidste er der kommet et skift så skæbnesvangert, at hospitalets egen sjæl er blevet alvorligt rystet. Hvordan vil det gå med disse fremtidsudsigter, og vil stedets nuværende gode ånd kunne tilpasse sig de helt nye, moderne omgivelser ved det store Skejby sygehus i det nordvestlige Aarhus? Det bliver spændende at ople-

ve og få på plads i den historiske sammenhæng fremover.

Litteratur

Fra Jydske Asyl 1852 til Psykiatrisk Hospital i Århus 2002, red. Johannes Nielsen og Eddie Danielsen; Overtaci Fonden. Museet, Psykiatrisk Hospital i Århus, 2002
Eddie Danielsen: Sindssygen og Skønheden; Psykiatrisk historisk Museum; 2012

Tekst: Johan Bender, Risskov
Fotos, farve: Aage Lund, Risskov
Fotos s/h: Overtaci Museet
Layout: Øjvind Serup, Risskov
Tryk: Brix Grafisk Kommunikation

Tøndeslagning
fastelavnsmandag
1896

